

RECENZIJOS

Elena Stadnik-Holzer (Hrsg.), **Baltische und slavische Prosodie**. International Workshop on Balto-Slavic Accentology IV (Scheibbs, 2.–4. Juli 2008). Scheibbs Internationaler Sprachhistorische Tage 1 (Schriften über Sprachen und Texte 11), Frankfurt am Main: Peter Lang, 2011, 186 p.

Recenzuojamasis leidinys yra skirtas 4-osios tarptautinės baltų ir slavų akcentologijos konferencijos, vykusios 2008 m. Šeibso miestelyje netoli Vienos, pranešimams. Minėtoje konferencijoje buvo perskaityta 19 pranešimų, tuo tarpu knygoje skelbiami 13 straipsnių. Pranešimus skaitė, bet dėl įvairių priežasčių jų tekstų rinkiniui nepateikė Adamas Hyllestedas, Thomas Olanderis, Tijmenas Pronkas, Matejus Šeklis, Orsatas Ligorio ir šių eilučių autorius.¹

Tiesiogiai baltų prozodijos problemas gvildena trys rinkinio autoriai. Anna Daugavietė, jauna baltistė iš Sankt Peterburgo valstybinio universiteto, puikiai mokanti abi gyvąsias baltų kalbas, nagrinėja lietuvių ir latvių tarmėse aptinkamas naujas prozodines priešpriešas („New prosodic oppositions in Lithuanian and Latvian dialects“, p. 21–30). Pagrindi-

¹ Informaciją apie IWoBA 4-ąją konferenciją ir joje skaitytų pranešimų problematiką žr. *Baltistica* 44(1), 2009, 161–163.

nis dėmesys straipsnyje skiriamas vadinamosioms antrinėms priegaidėms, atsiradusioms tarmėse daugiausia dėl kirčio atitraukimo iš žodžio galo ir/ar galūnių redukcijos, pvz., tokioms kaip lie. š. p. nevēžiškių neoakūtas ir neocirkumfleksas (plg. g. sg. fem. *stórōs* „storōs“; *blógōs* „blogōs“; acc. pl. masc. *baūb’s* „baubus“ ir atvejus su pirminėmis priegaidėmis n. pl. fem. *stórōs* „stóros“; *blōgōs* „blōgos“; *baūb’s* „baubas“), la. tamniekų krintamojo pobūdžio priegaidė, realizuojama superilgajame skiemenyje, plg. acc. pl. masc. *joū:ns* ir nom. sg. masc. su pirmine priegaide *joūns* ‚jaunas‘. Pastarajai priešpriešai randamas atitikmuo estų kalboje, skiriančioje superilguosius ir ilguosius (arba sunkiojo ir lengvojo kirčio) skiemenis².

Antrines priegaides A. Girdenis lietuvių kalbos tarmėse yra aptikęs ir tada, kai nėra jokio kirčio atitraukimo, plg. š. žem. neveikiamąjį būtojo laiko dalyvį n. sg. masc. *kálts* „káltas, fem. kaltà“ ir daiktavardį n. sg. *kálts* „káltas, toks įrankis“; *brāūkē* „braūkė, inf. braukyti“ ir *brāūkē* „braūkė, inf. braukti“. Šio tipo toninės priešpriešos, atspindinčios baritoninių ir

² Beje, ilgojo [a] ir superilgojo [a:] priešprieša (plg. *bá da* „bado“ ir *bā: da* „baido“) būdinga vadinamiesiems žemaičiams dzūkams, žr. Aleksas Girdenis, Žemaičių „dzūkų“ superilgasis [a:], *Kalbotyra* 38(1), 1987, 28–33 (= Idem, *Kalbotyros darbai* 2, Vilnius: MELI, 2000, 321–326).

mobiliųjų akcentinių paradigų skirtumus, gali būti senų laikų palikimas³.

Šias ir kitas panašias priešpriešas, apimančias toninius, taip pat ir kiekybinius bei kokybinius skirtumus, autorė gana vykusiai sistemina ir interpretuoja naudodamasi A. Girdenio terminais stiprusis / silpnasis kirtis resp. skiemuo. Sveikintinas Annos Daugvietės užsimojimas išsiveržti iš ydingos latvių ir lietuvių dialektologų tradicijos, kuriai, išskyrus labai retas išimtis⁴, galioja nerašyta taisyklė gilintis tik į „savo“ tarmes ir šnektas nematant panašių reiškinių artimesnėse ir tolimesnėse kitos kalbės tarmėse ir šnektose. Dar daugiau – mokslininkė, aptardama baltų tarmių fonetikos reiškinius neišleidžia iš akių ir Pabaltijo suomių kalbų, kurias išmano, yra susipažinusi su jų tyrimais. Jauna tyrėja pagirtina ir už

---

³ Žr. Aleksas Girdenis, Opyt morfologičeskoj interpretacii severožemajtskoj atrakcii udarenija, *Baltistica* 18(2), 1982, 180t. (= Idem, *Kalbotyros darbai 2*, Vilnius: MELI, 2000, 274t.).

⁴ Pvz.: Edmundas Trumpa, Fonetikos reiškinių lyginimo problemos lietuvių ir latvių tarmėse, in *Meždunarodnaja naučnaja konferencija „Dni baltov i belye noči“: Kruglyj stol „Baltijskaja filologija“: desjať let spustja. Tezisy dokladov. 19–21 ijunja 2008 g. Fakul'tet filologii i iskusstv Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta*, Sankt-Peterburg, 2008; Aleksas Girdenis, Genovaitė Kačiuškienė, Paraleliniai reiškiniai latvių ir šiaurinių lietuvių veiksmažodžio sistemose, *Kalbotyra* 37(1), 1986, 21–27 (= Aleksas Girdenis, *Kalbotyros darbai 2*, Vilnius: MELI, 2000, 307–314).

tai, kad labai preciziškai pateikia faktus; praspūdo tik viena kita smulki klaidelė, pvz., žem. es. l. 3a. *pėš* atitinka bendrinės kalbos *pėša*, o ne *pėšia* (p. 25).

Ricko Derkseno straipsnis skirtas rytų baltų *sta* kamieno veiksmažodžių kirčiavimui („The accentuation of the East Baltic *sta*-present“; p. 31–37). Šiems paprastai intranzityviniams veiksmažodžiams, kurie glaudžiai susiję su intranzityviais veiksmažodžiais, kaip žinoma, būdingas ir akūtas, ir cirkumfleksas – tiek pirmykščiai, tiek antriniais, taip pat ir priegaidžių varijavimas tarmėse⁵. Plėtodamas savo monografijos⁶ problematiką, straipsnyje Derksenas sakosi sutelksiąs dėmesį į ryšį tarp akūtinės ir cirkumfleksinės metatonijos šioje veiksmažodžių klasėje (p. 31).

Daugiausia vietos aptariamojoje publikacijoje užima pagal fonologinę šaknies sandarą susisteminta medžiaga, nors ir neišsami, bet atspindinti pagrindinius tipus (p. 31–35), kurie smulkiau klasifikuojami pasitelkiant prozodinį kriterijų: atskiriami atvejai su pirmykščiu resp. metatoniniu akūtu resp. cirkumfleksu, kreipiamas dėmesys į priegaidžių variantus. Medžiagos

---

⁵ Plačiau žr. Jonas Kazlauskas, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, Vilnius: Mintis, 1968, p. 316–330 (= Idem, *Rinktiniai raštai 1*, Vilnius: MELI, 2000, ten pat).

⁶ Žr. Rick Derksen, *Metatony in Baltic*, Amsterdam–Atlanta: Rodopi, 1996. Dažnesnę *sta* kamieno veiksmažodžių klasėje akūtinę metatoniją Derksenas sieja su priešpriešą buvusiu laringalu (p. 285–294), palyginti reta cirkumfleksinė metatonija aptariama p. 166–168.

aptarimui, vidinei analizei, deja, skirta labai mažai vietos; teiginiai težiški, o literatūros sąrašas neišsamus. Nors pernelyg akivaizdu, kad prezenso priesaga *-st-* yra rytų baltų inovacija⁷, autorius laikosi jos indoeuropietiškos kilmės iš **-sk-* (Wijko hipotezė), pridurdamas savo samprotavimus apie laringalo įterpimą, sąlygojusį akutinę metatoniją (**CRH-* ir **Ci/uH-* sandaros šaknyse akūtas siejamas ir su Hirto dėsnium). Tiesą pasakius, priesagos kilmė vargiai gali turėti lemiamos įtakos aiškinantis veiksmažodžių šaknų priegaidės klausimus.

Apibūdinamas *sta* kamieno veiksmažodžių cirkumfleksinę metatoniją (p. 36t.), būdingą tik lietuvių kalbai (plg. *prailgti* šalia *prailgti* ir *ilgas*), autorius gal galėjo prisiminti monografijoje pareikštą nuomonę apie daugelio pavyzdžių vėlesnę kilmę⁸. Šis metatonijos tipas, veiksmažodžio sistemoje turbūt traktuotinas kaip vėlesnis apskritai, kaip žinoma, išplito ir į denominatyvinius *sta* veiksmažodžius (pvz., *sałsti*, *sałsta*), kuriuos analizuojant negalima išleisti iš akių priesaginių būdvardžių, pvz., *sałvoas*, *-à*.

Vytautas Rinkevičius, trečiasis baltistinės publikacijos autorius, nagrinėja akcentiškai nedominacines silpnąsias (arba recesyvines, tradicine terminologija – nekirčiuotas) baltų bei slavų vardažodžio priesagas ir jų likimą prūsų kalboje

⁷ Plg. Jonas Kazlauskas, Op. cit., 332tt.

⁸ Žr. Rick Derksen, Op. cit., 178; taip pat plg. Bonifacas Stundžia (rec.), Rick Derksen, Metatony in Baltic, *Baltistica* 32(2), 1997, 262.

(„Baltoslavische schwache (rezessive) Nominalsuffixe im Altpreußischen“, p. 133–140). Tokių priesagų konstatuojama trys: *-ing-* (cirkumfleksinė, plg. lie. akutinę *-ingas*, *-a*, *-ingis*, *-ė*⁹), *-sen-/-sn-* (plg. lie. *-sena-/-sna*) ir *-isk-* (plg. lie. *-iškas*, *-a*, *-iškis*, *-ė*). Išsami faktų analizė rodo, kad pirmosios dvi priesagos evoliucionavo į nedominacinių stipriųjų priesagų klasę, prūsų kalboje išsiskyrusią gausumu, o dėl priesagos *-isk-* akcentinės raidos spręsti sunku, nes rašyba neleidžia patikimai nustatyti galimų atvejų su priesagos kirčiu.

Baltų ir slavų kalbų akcentologijos tyrėjai, ypač pradendantys, su įdomumu perskaitys Elmaro Terneso sintetinio pobūdžio straipsnį „Balto-Slavic accentology in a European context“ (p. 169–186). Autorius, anksčiau gilinęsis į garsų

⁹ Hidronimijoje šalia akutinės priesagos *-ing-is* (pvz., *Pilvingis* ež. Mrk) pasitaiko ir cirkumfleksinė *-iing-is* (pvz., *Svaitiingis* ež. Alv, žr. Aleksandras Vanagas, *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, Vilnius: Mintis, 1970, 168), atitinkanti lietuvių kalboje išplitusią sąsają tarp priesagos minkštojo priebalsio (priebalsių) ir cirkumflekso (plačiau žr. Bonifacas Stundžia, *The connection between circumflex and palatalization in Lithuanian word formation*, in Tijmen Pronk and Rick Derksen (eds.), *Accent matters. Papers on Balto-Slavic accentology*, Amsterdam–New York: Rodopi, 2011, 333–342). Būtų įdomu išsiaiškinti šios lietuvių vietovardžių priesagos, produktyvios prūsų vadyne (žr. Georg Gerullis, *Die altpreußischen Ortsnamen*, Berlin und Leipzig: Vereinigung wissenschaftlicher Verleger, 1922, 247), variantų su skirtingomis priegaidėmis arealinį pasiskirstymą.

tipologiją Europos kalbose¹⁰, šikart europiniame kontekste aptaria baltų ir slavų kalbų prozodinius elementus – kirtį ir ypač priegaidę, priegaidžių kaitą (metatoniją) ir pakeitimą. Šiaip jau profesionaliai parengtame straipsnyje esama ir vieno kito abejotino dalyko. Antai politoninių kalbų¹¹ (Romano Jakobsono terminas), turinčių tonus, arba priegaides, ir kirtį, apibrėžime numatant tik vieną toną (priegaidę) žodyje (p. 170), patenkama į aklaivietę, nes bent rytų baltų kalbose žodžiai priegaidžių priešpriešą, kaip žinoma, gali manifestuoti ne tik kirčiuotuose, bet ir nekirčiuotuose skiemenyse. Latvių kalbos tarmių nekirčiuotų skiemenų distinktyvines priegaides apibūdinęs kaip marginalinę reiškinį, straipsnio autorius, deja, nieko neužsimena apie lietuvių kalbos tarmes, kur (ypač žemaičių areale) šis reiškinys turi daug didesnį funkcinį svorį negu latvių kalboje. Taigi politonines kalbas, matyt, reikia apibrėžti kiek kitaip, permąstant jų skirtumą nuo toninių kalbų.

Problemiškas priegaidžių žymėtumo klausimas. Nežymėtaisiais nariais laikomas lietuvių kalbos akūtas ir latvių kalbos krintančioji priegaidė. Iš tiesų akūtas yra nežymėtoji priegaidė žemaičių tarmėje, o aukštaičių tarmės ir bendrinės kalbos nežymėtosios priegaidės funkciją atlieka

---

¹⁰ Žr. Elmar Ternes, *Lauttypologie der Sprachen Europas*, in Winfried Boeder et al. (eds.), *Sprache in Raum und Zeit. In memoriam Johannes Bechert 2: Beiträge zur empirischen Sprachwissenschaft*, Tübingen: Narr, 1998, 139–152.

¹¹ Straipsnyje šios kalbos angliškai vadinamos „pitch-accent languages“.

cirkumfleksas.¹² Ilustruojant metatoniją, pateikiami visiškai netinkami lietuvių kalbos faktai, pvz.: *vaikas, vaikaĩ, vaikáms* (p. 180).

Diachroninės baltų akcentologijos tyrėjus, be abejo, sudomins ir keli kiti rinkinio darbai: 1) Vladimiro Dybo straipsnis apie akcentinių tipų paradigminę distribuciją pragermanų veiksmazodžio sistemoje [„Еščэ о бальславяньско-германских акцентных соответствіях (Paradigmatičeskij vybor akcentnych tipov v pragermanskom glagole)“; p. 39–60], kur iškeliamą nemaža baltų-slavų ir germanų akcentinių atitikmenų; 2) Frederiko Kortlandto samprotavimai, plėtoti ne viename ankstesniame jo veikalė, apie slavų akcentinių paradigmų radimąsi ir raidą pradėdant nuo vėlyvosios baltų-slavų sistemos („Rise and development of Slavic accentual paradigms“; p. 89–98); 3) Miguelio Carrasquero Vidalo publikacija („*Ljudije i dēti*“; p. 9–20), skirta sl. *ljudije ir *dēti kirčiavimo raidai, ypač santykiui su mobiliąja paradigma. Pastarajame straipsnyje, laikantis nuomonės, kad baltų ir slavų balsinių kamienų kirčio mobilumas yra nukopijuotas nuo priebalsinių kamienų, pasitelkiami bei komentuojami ir lietuvių kalbos vardažodžių mobiliosios paradigmos duomenys, iliustruojantys vienais atvejais paveldėtą galinio skiemens kirtį (pvz., *akimi*), kitais – penultimos kirtį (pvz., sen. *akimus*), trečiais – atitrauktą į pradinį skiemenį kirtį (pvz., *béržu*). Kaip atrodė senovinė

---

¹² Žr. Aleksas Girdenis, *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*, Vilnius: MELI, 2003, 278t.

balų-slavų mobilių paradigma ir kaip ji evoliucionavo slavų ir baltų kalbose, pastaraisiais metais karštai diskutuojama.¹³

Teoriniai akcentologijos klausimai gvildinami Paulio Garde'o straipsnyje „Pour une approche bi-synchrone de l'accentuation russe“ (p. 69–80). Čia remiantis rusų kalbos medžiaga iliustruojamas anksčiau išdėstytas požiūris¹⁴, kad morfemos neretai gali turėti alternatyvias akcentines savybes, pvz., priesaga *-sk-* vedinyje *zém-sk-ij* yra preakcentinė, o *gorod-sk-ój* – postakcentinė; bevardės gim. daiktavardžio *suščestvó* nom. pl. *suščestv-á* galūnė *-a* yra autoakcentinė, o *kolesó* nom. pl. *kolés-a* – preakcentinė. Plg. lie. priesagą *-ien-a*, kuri vediniuose *kiaul-*

¹³ Žr. naujausias publikacijas: Frederik Kortlandt, Final stress in Balto-Slavic mobile paradigms, *Baltu filologija* 13(1), 2004, 71–74; Thomas Olander, The ending-stressed word-forms of the Baltic and Slavic mobile paradigms, in Adam Hyllested et al. (eds.), *Per aspera ad asteriscos* [Fs. Rasmussen], Innsbruck, 2004, 407–417; Idem, Once more on desinential accent in Balto-Slavic mobile paradigms, *Baltu filologija* 16(1/2), 2007, 81–85. Kortlandtas mano, kad aptariamoji paradigma buvusi lateralinė, t.y. joje buvo kaitaliojamas galinio ir pradinio skiemens kirtis, tuo tarpu Olanderis suponuoja ir penultimos kirtį (pvz., instr. p. **a|kimís*), kuris nušokęs į galą dėl Saussure'o dėsnio.

¹⁴ Pz., žr. Paul Garde, L'accent du verbe serbo-croate: essai d'analyse bisynchrone, *Revue des études slaves* 53(3), 1981, 381–402 (= Idem, *Le mot, l'accent, la phrase. Études de linguistique slave et générale*, Paris: Institut d'études slaves, 2006, 417–436).

ien-a, *ant-ien-a* ir t.t. yra autoakcentinė, o *jáut-ien-a* – preakcentinė. Tokiais atvejais sinchroniniame kirčiavimo apraše reikia formuluoti kelias susijusias taisykles, išryškinančias produktyvius ir neproduktyvius tipus¹⁵; pastarieji paprastai sietini su archaizmais, tad iš sinchronijos galima sklandžiai pereiti į diachroniją.

Po du aptariamojo leidinio straipsnius skirta rusų ir kroatų kalbų, vienas – čekų kalbos prozodijos klausimams. Rusų kalba: Ronaldas Feldsteinas („On mobile vowel stress in Russian, as influenced by stem-final consonants“, p. 61–68) nagrinėja vardažodžių su vadinamuoju mobiliuoju balsiu (pvz., *kozél, úgol*) kirčiavimą, o Aleksandrai Ter-Avaneso vai („Zametki ob udarenii tematičeskich glagolov v vostočnorusskich govorach“, p. 153–168) rūpi tematinių veiksmažodžių rytinėse tarmėse kirčiavimas. Kroatų kalba: Križaničiaus akcentologijos dėsnį, svarbų bendraslaviškos kirčio raidos supratimui, remdamasis paties dėsnio atradėjo tekstais, išsamiai ištyrė Michailas V. Oslonas („Zakon Križaniča: dovody protiv teorii „pravostoronnego drejfa“ p. 99–131), o Georgas Holzeris aptarė grecizmų, gautų per tarpininkes romanų kalbas, kirčiavimą („Zur Akzentuierung romanisch vermittelter Gräzismen im

¹⁵ Neproduktyviems akcentiniams tipams, vadinamosioms išimtims apibūdinti Aleksas Girdenis (žr. Kirčiavimas, in Vytautas Ambrazas (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: MELI, 1994, 53 = Idem, *Kalbotyros darbai* 3, Vilnius: MELI, 2001, 242) vartoja terminą *morfonologinė idiomatizacija*.

Kroatischen“, p. 81–88). Čekų kalba: Romanas Sukačas, remdamasis dviejų priesaginės darybos tipų analize, įrodinėja, kad dabartinės kalbos darybinėje morfologijoje aptiktas ritmiškumas buvo būdingas ir senajai kalbai („Old Czech rhythmic law“, p. 141–151).

Baigiant šią recenziją, reikia pasakyti, kad Elenos Stadnik-Holzer sudarytas straipsnių rinkinys – įdomus ir neretai

provokuojantis diskusiją, neabejotinai pateks į baltų ir slavų kalbų prozodijos tyrėjų akiratį.

Bonifacas STUNDŽIA

*Baltistikos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius, Lithuania
[bonifacas.stundzia@flf.vu.lt]*